

Πολιτική Οικονομία του Διαδικτυακού Ολιγοπωλίου: από την ψηφιακή επανάσταση στον γνωσιακό καπιταλισμό

Νίκος Συμρναίος

Στο κείμενο που ακολουθεί βασίστηκε η εισήγηση μου στην εκδήλωση του Digital Liberation Network στο θέατρο Εμπρός, στις 4 Απριλίου 2014.* (work in progress)

Εισαγωγή

Στις 20 Δεκεμβρίου 2013, μια ομάδα διαδηλωτών στο Oakland επιτέθηκε με πέτρες και συνθήματα σε ένα Google Bus. Το λεωφορείο αυτό μετέφερε υπαλλήλους της Google στα πλαίσια του ιδιόκτητου δικτύου μεταφορών της εταιρείας που καλύπτει όλη σχεδόν τη βόρεια Καλιφόρνια και συνδέει τις κύριες πόλεις με το Googleplex στο Mountainview. Σκοπός του δικτύου των Google Buses είναι να εξασφαλίσει ξεκούραστη και δωρεάν μετακίνηση στα χρυσοπληρωμένα στελέχη της εταιρείας που προτιμούν να μένουν στο Oakley και το San Francisco, αρκετά μακριά δηλαδή από τα γραφεία της Google στη Silicon Valley.

Για τους διαδηλωτές, η μαζική εγκατάσταση στα αστικά κέντρα της Βόρειας Καλιφόρνια αυτής της νέας τάξης τεχνο-καπιταλιστών, φορτωμένων με ηλεκτρονικά γκάντζετ και stock options, δημιουργεί τεράστια προβλήματα στις εργαζόμενες και λαϊκές τάξεις κατοίκων: κατακόρυφη αύξηση τιμών στα καταναλωτικά αγαθά λόγω της τεράστιας αγοραστικής δύναμης που έχουν οι νεοφερμένοι· μαζικές εξώσεις εργαζόμενων οικογενειών από ενοικιαζόμενα διαμερίσματα που προορίζονται για πολυτελείς κατοικίες· υποβάθμιση των δημόσιων μεταφορών με πρόσχημα την ύπαρξη ιδιωτικών λεωφορείων· gentrification του κέντρου των πόλεων· επιτήρηση και αστυνομοκρατία.

Λίγες μέρες μετά την επίθεση στο Google Bus, ομάδα ακτιβιστών με το όνομα The Counterforce κατασκήνωσε μπροστά στο σπίτι του Anthony Levandowski, αρχιμηχανικού της Google στο Berkeley. Στο κείμενο που μοίρασαν στη γειτονιά οι διαδηλωτές στηλίτευαν τη συνεργασία του Levandowski με την αμυντική βιομηχανία στα πλαίσια του πρότζεκτ Google Car, του αυτοκίνητου χωρίς οδηγό. Στο San Francisco όλο και περισσότερα μπαρ και εστιατόρια απαγορεύουν πλέον την είσοδο σε άτομα με Google Glasses με ενσωματωμένη κάμερα και σύνδεση στο διαδίκτυο. Αυτό γιατί η υποψία ότι όσοι φορούν τα πανάκριβα αυτά δίοπτρα καταγράφουν σε βίντεο όσους και ό,τι βλέπουν οδηγεί συχνά σε τσακωμούς και επεισόδια. Όπως γράφει η Susie Cagle, δεν είναι μόνο η υποψία καταγραφής και επιτήρησης που δημιουργεί πρόβλημα, αλλά και το γεγονός ότι η κατοχή των Google Glasses λειτουργεί ως ταξική σήμανση: από τη μία πλευρά η νέα τεχνολογική ελίτ που απολαμβάνει επιδεικτικά τα ανάλογα προνόμια κι από την άλλη η μάζα των κανονικών ανθρώπων.

Το ερώτημα που προκύπτει από τα παραπάνω είναι το εξής: τι συνέβη κι η Google, εταιρεία με σύνθημα το Don't be evil, με φιλικό προφίλ και πασίγνωστες υπηρεσίες έγινε ξαφνικά στόχος αυτών των επιθέσεων; Πως προέκυψε η κριτική που ασκείται πλέον όλο και συχνότερα στην Silicon Valley ; Ποιας νόσου σύμπτωμα είναι το Google Bus;

Παρακάτω θα προσπαθήσω να δείξω ότι εταιρείες όπως η Google, η Facebook, η Apple, η

Amazon κι η Microsoft, μεταξύ άλλων, αποτελούν πλέον ένα διαδικτυακό ολιγοπώλιο, δηλαδή μια μορφή αγοράς συγκεντρωμένη στα χέρια λίγων παντοδύναμων παικτών, που κυριαρχεί σε κάθε πτυχή των ψηφιακών δραστηριοτήτων μας. Ως τέτοιο το διαδικτυακό ολιγοπώλιο είναι προϊόν της ανάδυσης ενός μεταφορντικού γνωσιακού καπιταλισμού με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η κριτική των εταιρειών αυτών αποτελεί λοιπόν κριτική του νέου καπιταλιστικού παραδείγματος του 21ου αιώνα.

Ιστορικές και ιδεολογικές ρίζες

Όπως δείχνει ο Fred Turner στο βιβλίο του *From Counterculture to Cyberculture*, οι ιδεολογικές ρίζες της Silicon Valley πηγάζουν από δύο αμερικανικές παραδόσεις: την Κυβερνητική (Cybernetics) και το κίνημα των New Communalists. Η Κυβερνητική είναι μια γενική θεωρία που αναπτύχθηκε από τον Norbert Wiener τη δεκαετία του 40 και του 50, βασισμένη στην ιδέα ότι οι κοινωνία όπως και η φύση αποτελούν συστήματα. Για να λειτουργήσουν σωστά αυτά τα συστήματα και να αποφευχθεί η εντροπία, δηλαδή η αταξία και το χάος που μπορεί να οδηγήσουν σε δραματικά γεγονότα όπως ο 2ος παγκόσμιος πόλεμος, πρέπει να εξασφαλισθεί η ελεύθερη ροή της πληροφορίας. Η μηχανιστική αυτή προσέγγιση των κοινωνικών σχέσεων είχε τεράστια επιρροή στους δημιουργούς τους διαδικτύου και αποτελεί ακόμα, σχεδόν πενήντα χρόνια μετά μια από τις ιδεολογικές του βάσεις.

Οι New Communalists αποτέλεσαν σημαντικό κομμάτι του κινήματος των χίπις και της πολιτιστικής επανάστασης που επέφεραν στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 60 και του 70. Σε αντίθεση με τη ριζοσπαστική Νέα Αριστερά (New Left) που μετουσιώθηκε την ίδια εποχή σε οργανώσεις με παραδοσιακές πολιτικές πρακτικές (διαδηλώσεις κατά του πολέμου του Βιετνάμ, ακτιβιστικές καμπάνιες ακόμη και βίαιες δράσεις), οι New Communalists απέρριπταν γενικά και απόλυτα οποιοδήποτε τύπου οργάνωση με σαφή πολιτικό περιεχόμενο και στόχο. Για αυτούς ο μόνος τρόπος καταστροφής του συγκεντρωτικού καπιταλισμού της εποχής ήταν να αποτραβηχτούν σε κοινόβια χωρίς ιεραρχικές δομές. Αυτή η επιστροφή στη φύση ελευθεριακού τύπου συνοδεύτηκε από βαθιά πίστη στις χειραφετικές δυνατότητες της τεχνολογίας η οποία εκφράστηκε εμβληματικά από την έκδοση του Whole Earth Catalog.

Όπως εξηγεί ο Turner, τη δεκαετία του 80, όταν το όραμα των χίπις για μια εναλλακτική κοινωνία είχε πια πεθάνει, οι παραπάνω ιδεολογικές ρίζες μπολιάστηκαν με δυο φαινόμενα της εποχής: την ανάδυση του προσωπικού υπολογιστή ως νέα *deus ex machina* και την ιδεολογική κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού. Σταδιακά η παραδοσιακή προς το κράτος επιφυλακτικότητα των πρώην χίπις, που εντωμεταξύ αγάλιασαν την πληροφορική και τα δίκτυα, εξελίχθηκε σε πραγματική εχθρότητα. Η ελευθεριακός τρόπος ζωής τους σε συνδυασμό με τα κελεύσματα του νεοφιλελευθερισμού που θριάμβευε, εξελίχθηκε σε ένα νέο δεξιόστροφο πολιτικό ιδίωμα τον Ελευθερισμό (Libertarianism).

Τη δεκαετία του 90 άτομα και δίκτυα αυτού του χώρου έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εμπορευματοποίηση τους διαδικτύου. Πρώην χίπις με κομβική θέση μεταξύ της τεχνολογικής, πολιτικής και οικονομικής ελίτ των ΗΠΑ όπως οι Stewart Brand και John Perry Barlow, καθώς και τα δίκτυα που δημιούργησαν (Global Business Network, The Well, Electronic Frontier Foundation), έδωσαν το έναυσμα της μετάλλαξης του διαδικτύου από αποκεντρωμένο και μη εμπορικό σύστημα επικοινωνίας και ανταλλαγής πληροφοριών, στο γιγαντιαίο σούπερ μάρκετ προϊόντων και υπηρεσιών που γνωρίζουμε σήμερα.

Η μετάλλαξη αυτή βασίστηκε στο εξής επιχείρημα: τα παραδοσιακά πολιτικά υποκείμενα όπως το κράτος, η κυβέρνηση αλλά και οι μεγάλες συγκεντρωτικές και ιεραρχικές επιχειρήσεις του βιομηχανικού καπιταλισμού έχουν πια ξεπεραστεί. Μαζί με αυτές έρχεται το τέλος όλων των παλαιού τύπου αντιπροσωπευτικών δομών (κόμματα, συνδικάτα, οργανώσεις κλπ.). Πλέον, με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών, ενδυναμώνεται ο ρόλος των ατόμων (empowerment) που συνδέονται και συντονίζονται μέσω πληροφοριακών δικτύων δημιουργώντας έτσι ενός νέου τύπου κοινωνική (απορ)ρύθμιση που θυμίζει έντονα την Κυβερνητική ουτοπία του Wiener υπό τη σκέπη του άορατου χεριού της Αγοράς του Adam Smith. Το προϊόν αυτής της μετάλλαξης ήταν αυτό που οι Barbrook και Cameron – αναφερόμενοι στη Γερμανική ιδεολογία του Μαρξ – ονομάζουν «Californian Ideology (...) a contradictory mix of technological determinism and libertarian individualism (that) would (become) the hybrid orthodoxy of the information age».

Οι ιδρυτές των εταιρειών που κυριαρχούν σήμερα στο διαδίκτυο ενστερνίστηκαν αμέσως αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο. Κάποιοι από αυτούς, όπως ο Steve Jobs, συμμετείχαν αυτοπροσώπως στη μετεξέλιξη της ελευθεριακής καλιφορνέζικης κουλτούρας. Άλλοι πιο νέοι όπως ο Mark Zuckerberg κι ο Eric Schmidt έγιναν φανατικοί ευαγγελιστές του μέσω βιβλίων και δημόσιων τοποθετήσεων τους. Ίσως κάποιοι να πιστεύουν ειλικρινά ότι η τεχνολογία και η ελεύθερη αγορά θα σώσει την ανθρωπότητα. Καταλαβαίνουν όμως πολύ καλά επίσης ότι η συγκεκριμένη ιδεολογία εξυπηρετεί επίσης το ταξικό τους συμφέρον.

Γνωσιακός καπιταλισμός και εργασία

Από τις αρχές της δεκαετίας του 90 έχει αρχίσει μια συζήτηση για το πως μπορεί να χαρακτηριστεί το καπιταλιστικό παράδειγμα του 21ου αιώνα. Η έννοια του Γνωσιακού Καπιταλισμού (Cognitive Capitalism) πηγάζει από αυτές τις συζητήσεις. Η κεντρική ιδέα είναι ότι ενώ οι βασικές αρχές της οικονομίας παραμένουν άθικτες (συσσώρευση κεφαλαίου, ανταγωνισμός μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας για το μοίρασμα της παραγόμενης υπεραξίας, εκμετάλλευση και αλλοτρίωση), η λειτουργία του καπιταλισμού στην εποχή μας έχει σημαντικές διαφοροποιήσεις από το βιομηχανικό μοντέλο που αναπτύχθηκε και κυριάρχησε στον 20ο αιώνα.

Η εργασία στα πλαίσια του γνωσιακού καπιταλισμού είναι σε μεγάλο μέρος άυλη. Αυτό σημαίνει ότι ένα σημαντικό κομμάτι των εργαζόμενων δεν καταπιάνεται με την παραγωγή και εμπορία υλικών αγαθών, αλλά με πληροφορίες και υπηρεσίες. Η άυλη εργασία προϋποθέτει διαφορετικές ικανότητες και δεξιότητες από την παραγωγή σε φορντικού τύπου βιομηχανίες. Ο γνωσιακός καπιταλισμός χρειάζεται εργαζόμενους με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, ικανούς για αυτόνομη εργασία, ευέλικτους και μετακινήσιμους σύμφωνα με τις ανάγκες του εργοδότη. Ταυτόχρονα, αντίθετα με τη βιομηχανική εργασία, η άυλη εργασία στα πλαίσια του γνωσιακού καπιταλισμού περικλείει το σύνολο της συναισθηματικής και κοινωνικής δραστηριότητας των εργαζομένων. Για παράδειγμα, η παρουσία ενός γνωσιακού εργαζόμενου στα ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα και ο τρόπος που διαχειρίζεται τις σχέσεις του εκεί μπορεί να έχει έμμεσες θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις στη φήμη ή την εικόνα της εταιρείας για την οποία δουλεύει. Για το λόγο αυτό τα όρια μεταξύ εργασίας και ελεύθερου χρόνου, επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής για ένα γνωσιακό εργαζόμενο είναι πολύ πιο δυσδιάκριτα συγκριτικά με έναν βιομηχανικό εργάτη.

Παράλληλα, η άυλη εργασία με ψηφιακά εργαλεία παράγει μεγάλο όγκο δεδομένων σε σχέση με το χρόνο εργασίας, τις ακριβείς δραστηριότητες του κατά τη διάρκεια της ημέρας κλπ. Με άλλα λόγια ο γνωσιακός εργαζόμενος χαμηλής ιεραρχίας, όπως για

παράδειγμα οι υπάλληλοι στα τηλεφωνικά κέντρα, υπόκεινται σε συνεχή επιτήρηση από τον εργοδότη με στόχο τη μεγιστοποίηση της παραγωγικότητας του.

Από οικονομικής άποψης το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της γνωσιακής εργασίας είναι ότι παράγει μεγαλύτερη υπεραξία από την υλική εργασία. Με άλλα λόγια τα περιθώρια κέρδους της διαδικτυακής βιομηχανίας είναι σημαντικότερα και επιτυγχάνονται πολύ γρηγορότερα από αυτά μιας παραδοσιακής βιομηχανικής δραστηριότητας. Έτσι εξηγούνται τα δυσθεώρητα κέρδη των προαναφερθέντων εταιρειών. Για παράδειγμα η Apple έκανε τον απίστευτο τζίρο των 697.000 δολαρίων ανά εργαζόμενο για το 2012. Συγκριτικά, η McDonalds έβγαλε μόνο 18.000 ανά εργαζόμενο. Η Apple είναι σήμερα η πλουσιότερη αμερικανική εταιρεία με αποθεματικά 145 δισεκατομμυρίων δολαρίων και ετήσιο τζίρο για το 2013 πάνω από 57 δισεκατομμύρια. Τα οικονομικά μεγέθη των υπόλοιπων, Google, Facebook, Microsoft, eBay, Amazon κλπ. είναι μικρότερα αλλά της ίδιας τάξης.

Πώς καταφέρνουν αυτές οι εταιρείες να εξάγουν τόση υπεραξία από τους εργαζόμενους τους; Χωρίζοντας τους σε δύο κατηγορίες: από τη μια πλευρά η μειοψηφία των γνωσιακών εργαζόμενων υψηλής στάθμης (προγραμματιστές, μηχανικοί, ειδικοί στο μάρκετινγκ κλπ.), οι οποίοι απολαμβάνουν υπέρογκους μισθούς και ιδανικές συνθήκες εργασίας. Από την άλλη η πλειοψηφία της παραγωγικής δύναμης η οποία τις περισσότερες φορές ενοικιάζεται μέσω εργολάβων με χαμηλούς μισθούς. Έτσι μπορεί η Apple να είναι σήμερα η πρώτη εταιρεία σε πωλήσεις ηλεκτρονικών υπολογιστών, smartphones και tablets στο κόσμο χωρίς να έχει ούτε ένα ιδιόκτητο εργοστάσιο. Η παραγωγή γίνεται στην Κίνα από κολοσσούς όπως η Foxconn (1,5 εκατομμύρια εργάτες) σε συνθήκες εκμετάλλευσης τέτοιες που δεκάδες εργαζόμενοι αυτοκτονούν μην αντέχοντας τις συνθήκες διαβίωσης τους. Παρόμοιες σκληρές συνθήκες εργασίας υπάρχουν και στα κέντρα διανομής της Amazon ακόμη και στην Ευρώπη, όπου οι εργαζόμενοι, επισφαλείς σε μεγάλο ποσοστό, τελούν υπό συνεχή επιτήρηση και ψυχολογική πίεση. Φαίνεται λοιπόν ότι η εκμετάλλευση που προϋποθέτει η συσσώρευση κεφαλαίου δεν εξαφανίζεται στα πλαίσια του γνωσιακού καπιταλισμού αλλά έχει νέα χαρακτηριστικά και επιμερίζεται διαφορετικά μεταξύ των εργαζομένων.

Η ολιγοπωλιακή δομή της διαδικτυακής οικονομίας

Τα χαρακτηριστικά της ψηφιακής τεχνολογίας, βασικό συστατικό του γνωσιακού καπιταλισμού, εξηγούν επίσης της μονοπωλιακή φύση της διαδικτυακής οικονομίας. Η ψηφιακή επανάσταση σταδιακά κατέργησε τα παραδοσιακά σύνορα μεταξύ αγορών όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι ψηφιακές υπηρεσίες και το hardware δημιουργώντας έτσι συνθήκες κάθετης συγκέντρωσης και ανταγωνισμού σε παγκόσμιο επίπεδο μεταξύ ενός μικρού αριθμού πολυεθνικών κολοσσών. Ενώ οι δραστηριότητες τους περιορίζονταν αρχικά σε συγκεκριμένους τομείς σήμερα οι περισσότεροι από αυτούς δραστηριοποιούνται στο σύνολο της διαδικτυακής οικονομίας.

Για παράδειγμα, ενώ η αρχική αγορά της Apple ήταν οι υπολογιστές και το λειτουργικό σύστημα OS, πλέον η εταιρεία παράγει κάθε τύπου λογισμικό (Final Cut, Pages, iMovie, iPhoto, GarageBand, iWork κλπ.), φορητές συσκευές με ιδιόκτητο λειτουργικό (iPhone, iPad, iOS) αλλά και παντοδύναμες πλατφόρμες διανομής περιεχομένου (AppStore, iTunes). Η Amazon έκανε την αντίθετη διαδρομή, αφού από τις διαδικτυακές υπηρεσίες και τη διανομή βιβλίων έφτασε σήμερα να παράγει την πιο δημοφιλή συσκευή ανάγνωσης ηλεκτρονικών βιβλίων στον πλανήτη, το Kindle, καθώς και το κλειστό, λειτουργικό του σύστημα. Επίσης η Amazon είναι ο μεγαλύτερος πάροχος υπηρεσιών επιγραμμικής αποθήκευσης (cloud

services, hosting) στον κόσμο. Η Microsoft εκτός από τα Windows προσφέρει κάθε είδους λογισμικό, μερικά εκ των οποίων τείνουν να γίνουν μονοπώλια (πχ. Microsoft Office), διαδικτυακές υπηρεσίες (Hotmail, Skype) ακόμη και κινητές συσκευές (Nokia). Η Google εκτός από την απόλυτη κυριαρχία της σε διαδικτυακές υπηρεσίες όπως η μηχανή αναζήτησης (πάνω από 80% μερίδιο αγοράς παγκόσμια), το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (Gmail), οι χάρτες (Google Maps), η επιγραμμική αποθήκευση (Drive), τα κοινωνικά δίκτυα (Google+) κλπ. ελέγχει επίσης το πιο διαδεδομένο λειτουργικό για κινητά (Android) αλλά ακόμη και την κατασκευή συσκευών (Motorola). Οι παραπάνω εταιρείες διαθέτουν επίσης τεράστια ιδιόκτητα δίκτυα τηλεπικοινωνιών, όπως για παράδειγμα υπερατλαντικά καλώδια, και πειραματίζονται με την παροχή ασύρματης σύνδεσης σε περιοχές του πλανήτη όπου τα σταθερά δίκτυα δεν λειτουργούν (κυρίως Αφρική και Ασία). Προσθέτοντας τηλεπικοινωνιακούς και πληροφοριακούς γίγαντες τύπου Verizon, Cisco, IBM, Deutsche Telekom και Comcast, έχει κανείς σαφή εικόνα ενός ολιγοπωλίου αποτελούμενου από δύο δεκάδες αλληλοσυνδεδεμένες πολυεθνικές το οποίο ελέγχει απόλυτα το μεγαλύτερο και σημαντικότερο κομμάτι του σύγχρονου διαδικτύου.

Οι παίκτες αυτοί έχουν τη δυνατότητα να θέτουν υψηλά τεχνολογικά και οικονομικά εμπόδια στους εν δυνάμει ανταγωνιστές τους μικρότερης κλίμακας. Για παράδειγμα η Google διαθέτει άγνωστο αριθμό data centers με πάνω από ένα εκατομμύριο σέρβερς. Η λειτουργία της βαριάς αυτής βιομηχανίας του διαδικτύου προϋποθέτει τεχνολογίες αιχμής αλλά κυρίως τεράστια κεφάλαια απαραίτητα για να καλυφθούν τα υψηλά έξοδα λειτουργίας (συσκευές, ενέργεια, ψύξη κλπ.). Γίνεται λοιπόν εύκολα κατανοητό ότι οποιοσδήποτε νεοεισερχόμενος παίκτης που δεν διαθέτει τέτοιους πόρους αδυνατεί να αντεπεξέλθει στον ανταγωνισμό. Επίσης το διαδικτυακό ολιγοπώλιο διατηρεί το προβάδισμα του εξαγοράζοντας συνεχώς καινοτόμες υπηρεσίες (start-ups), είτε για να τις εντάξει στη στρατηγική του, είτε για να εξαφανίσει εν δυνάμει ανταγωνιστές. Πρόσφατα παραδείγματα η εξαγορά του Whatsapp από τη Facebook και του Topsy από την Apple. Από το 2001 μέχρι σήμερα η Google έχει εξαγοράσει 150 μικρότερες εταιρείες.

Τέλος, οι μεγάλοι παίκτες παρόλο που ανταγωνίζονται μεταξύ τους στο σύνολο των ψηφιακών αγορών, δημιουργούν και στρατηγικές συμμαχίες σε συγκεκριμένους τομείς. Πρόσφατα παραδείγματα η απόφαση της Nokia να χρησιμοποιεί πλέον στα κινητά που παράγει το λειτουργικό Android της Google και αυτή της Apple να εγκαταστήσει στο iOS 7 τη μηχανή αναζήτησης Bing της Microsoft. Ενώ η υψηλή οικονομική συγκέντρωση είναι χαρακτηριστικό κι άλλων αγορών, όπως για παράδειγμα της πολιτιστικής βιομηχανίας, στην περίπτωση του διαδικτυακού ολιγοπωλίου η κλίμακα είναι παγκόσμια και οι εξελίξεις ταχύτερες γιατί οι συγκεντρωτικές τάσεις εντείνονται από ένα κλασικό χαρακτηριστικό της οικονομίας δικτύων το network effect. Αυτό το χαρακτηριστικό αυξάνει τη χρησιμότητα μια υπηρεσίας για κάθε χρήστη ξεχωριστά, όσο ο συνολικός τους αριθμός μεγαλώνει. Τελικά οι διαδικτυακές πολυεθνικές, οι οποίες υπήρξαν κάποτε φορείς καινοτομίας, έχουν πλέον εξελιχθεί σε εμπόδια για την ανάπτυξη μη εμπορικών υπηρεσιών και μικρής κλίμακας επιχειρηματικότητα, οι οποίες παραδοσιακά αποτελούν τον κύριο παράγοντα εμπλουτισμού του διαδικτύου.

Ο ρόλος των πληροφοριακών ενδιάμεσων

Ο ζωτικός ρόλος που καταλαμβάνει το διαδικτυακό ολιγοπώλιο είναι αυτός του πληροφοριακού ενδιάμεσου (infomediary). Σκοπός των προαναφερόμενων εταιρειών είναι να καλύψουν όλο το φάσμα υπηρεσιών, συσκευών, λογισμικών και τηλεπικοινωνιακών δομών που απαιτείται ούτως ώστε να συνδεθεί η ζήτηση πληροφοριακών και πολιτιστικών

αγαθών με την προσφορά. Αυτό δηλαδή που ο Yochai Benkler αποκαλεί physical infrastructure layer και logical layer του διαδικτύου. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι γενικά το διαδικτυακό ολιγοπώλιο απέχει από τις δραστηριότητες παραγωγής περιεχομένου και πληροφορίας (ΜΜΕ, στούντιο μουσικής ή κινηματογράφου κλπ.) και επικεντρώνεται στα κανάλια διανομής όπου η παραγόμενη υπεραξία είναι υψηλότερη και η δυνατότητα ελέγχου της παραγωγικής αλυσίδας πιο εύκολη.

Πράγματι, οποιοσδήποτε χρήστης θελήσει να έχει πρόσβαση σε περιεχόμενα μέσω διαδικτύου είναι πλέον αναγκασμένος να χρησιμοποιήσει τα κανάλια που ελέγχονται από το διαδικτυακό ολιγοπώλιο. Έτσι ο εκδημοκρατισμός των ψηφιακών μέσων παραγωγής, που όντως υφίστανται, υποσκελίζεται από τη συγκέντρωση των μέσων διανομής. Την ίδια στιγμή που το διαδικτυακό ολιγοπώλιο γίνεται απαραίτητο στους χρήστες, επιβάλλει τους κανόνες του και στους παραγωγούς περιεχομένου ή υπηρεσιών οι οποίοι είναι αναγκασμένοι να υπακούσουν στις επιταγές του αν δεν θέλουν να εξαφανιστούν. Για παράδειγμα το Search Engine Optimization, του οποίου οι κανόνες επιβάλλονται από την Google, είναι ζήτημα ζωής και θανάτου για εκατομμύρια μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις η οικονομία των οποίων εξαρτάται άμεσα από τη θέση που καταλαμβάνουν στα αποτελέσματα της μηχανής αναζήτησης. Κατά τον ίδιο τρόπο οι εκατοντάδες χιλιάδες προγραμματιστές που παράγουν εφαρμογές για κινητά τηλέφωνα εξαρτώνται άμεσα από τις δύο κυρίαρχες πλατφόρμες AppStore και Android Market. Η επιτυχία πολλών συγγραφέων εξαρτάται από τις διαθέσεις της Amazon, η επισκεψιμότητα ενημερωτικών ιστότοπων από τους αλγόριθμους των Google News και Facebook και ούτως καθεξής. Η αδιαφάνεια και η πολυπλοκότητα των αλγόριθμων δε τους θέτει έξω από κάθε δυνατότητα δημοκρατικού ελέγχου αφού ακόμη κι η νομοθετική και δικαστική εξουσία αδυνατεί να καταλάβει το πως ακριβώς λειτουργούν.

Το διαδικτυακό ολιγοπώλιο σαφώς και προσφέρει χρήσιμες υπηρεσίες. Ταυτόχρονα όμως παρακρατεί υπέρογκο κομμάτι της παραγόμενης υπεραξίας, είτε μέσω προμηθειών επί των πωλήσεων (Apple, Amazon), είτε κυριαρχώντας στη διαφημιστική αγορά (Google, Facebook). Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις, όπως αυτή της Apple, οι ολιγοπωλιακοί παίκτες «φυλακίζουν» τους χρήστες σε κλειστά συστήματα περιορίζοντας δραστικά τις επιλογές τους. Για παράδειγμα ένας ιδιοκτήτης iPhone δεν μπορεί παρά να επιλέξει ανάμεσα στις εφαρμογές που η εταιρεία δέχεται να διανείμει μέσω του AppStore. Αυτή η δυνατότητα δεν έχει μόνο οικονομικές αλλά και πολιτικές επιπτώσεις αφού η Apple δεν διστάζει ακόμη και να λογοκρίνει περιεχόμενα που δεν είναι της αρεσκείας της. Σε άλλες περιπτώσεις όπως αυτή της Google η στρατηγική που εφαρμόζεται είναι πιο ανοιχτή με σκοπό να κεφαλαιοποιήσει τις θετικές εξωτερικότητες που προσφέρουν κοινότητες ανοιχτού λογισμικού. Αυτός είναι ο λόγος που η συγκεκριμένη εταιρεία χρησιμοποιεί εν μέρει προγράμματα ανοιχτού κώδικα για τα προϊόντα της (πχ. Android και Chrome) ή χρηματοδοτεί ανάλογα πρότζεκτ όπως το Mozilla Foundation. Έστω όμως κι αν οι στρατηγικές των εταιρειών αυτών διαφέρουν ο στόχος τους είναι κοινός: ο πλήρης έλεγχος της πρόσβασης του κοινού σε πολιτισμικά και πληροφοριακά αγαθά καθώς και σε διαδικτυακές υπηρεσίες.

Συλλογική νοημοσύνη, προσωπικά δεδομένα και επιτήρηση

Ένα καίριο χαρακτηριστικό της διαδικτυακής οικονομίας είναι το γεγονός ότι εξαρτάται από έμμεση χρηματοδότηση. Αυτό σημαίνει ότι η πρόσβαση σε μεγάλο κομμάτι των περιεχομένων και των υπηρεσιών που βρίσκει κανείς στο διαδίκτυο είναι δωρεάν για τον τελικό χρήστη. Οι δύο πηγές της έμμεσης χρηματοδότησης είναι η άμισθη εργασία των

ίδιων των χρηστών (free labor) οι οποίοι παράγουν περιεχόμενο και τα προσωπικά τους δεδομένα που πωλούνται στους διαφημιστές.

Πράγματι μια από τις βάσεις των υπηρεσιών που προσφέρει το διαδικτυακό ολιγοπώλιο είναι η συμμετοχή του κοινού στην δημιουργία και την διάδοση περιεχομένου (κείμενο, εικόνες, βίντεο, ήχος) και μετά-περιεχομένου κάθε μορφής (οδηγίες, απαντήσεις, εξηγήσεις, ψήφοι, κριτικές). Σε γενικές γραμμές το χαρακτηριστικό αυτό εκλαμβάνεται θετικά από τους χρήστες των συμμετοχικών εφαρμογών λόγω του ενεργού ρόλου που καλούνται να παίξουν, κάτι που εκ πρώτης όψεως αντιτίθεται στο παθητικό μοντέλο του εξαρτημένου και ετερόνομου τηλεθεατή. Όπως αναφέρει ο Nick Dyer Witheford, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα ο Μαρξ στο βιβλίο του Grundrisse (The Fragment on Machines) υποστήριζε ότι σε τελική ανάλυση η γνώση, με την έννοια της συσσωρευμένης εμπειρίας, αποτελεί την κινητήρια δύναμη του παραγωγικού συστήματος, κάτι που ονόμασε « general intellect» ή συλλογική νοημοσύνη.

Η ιδέα αυτή του Μαρξ υιοθετήθηκε και εμπλουτίστηκε στην συνέχεια από διανοητές του Ιταλικού αυτονομιστικού μαρξισμού (Virno, Negri, Lazzarato, Hardt) και τα γραπτά τους στο περιοδικό Futur Interieur. Οι τελευταίοι, προσπαθώντας να ενσωματώσουν στην ανάλυση του Μαρξ τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου παραγωγικού συστήματος, θεώρησαν τη συλλογική νοημοσύνη – δηλαδή το σύνολο των επικοινωνιακών, πολιτιστικών, διαλογικών, γλωσσικών ή ηθικών χαρακτηριστικών, που αναπτύσσουν οι άνθρωποι στις σχέσεις τους μ' άλλους ανθρώπους, μέσω του διαλόγου κι οποιωνδήποτε άλλων σχέσεων κι αλληλεπιδράσεων έχουν μεταξύ τους – ως βασική συνιστώσα του μεταφορντικού καπιταλισμού. Ως αποτέλεσμα εργοστάσιο και κοινωνία ταυτίζονται δημιουργώντας το social factory.

Εάν μεταφέρουμε την ιδέα της συλλογικής νοημοσύνης στο πεδίο της διαδικτυακής οικονομίας καταλαβαίνουμε ότι ο βασικός πόρος που διαθέτουμε εμείς οι απλοί χρήστες του διαδικτύου για το οικονομικό σύστημα είναι η ίδια η δυναμική μας ύπαρξη και οι τρόποι με τους οποίους αυτή μετουσιώνεται σε υπεραξία: οι μουσικές που ακούμε και που παράγουμε, τα βιβλία που διαβάζουμε, οι φωτογραφίες που βγάζουμε, οι ιδέες και απόψεις που εκφράζουμε δημόσια και ιδιωτικά, οι προτιμήσεις μας, οι φίλοι μας, οι λιγότεροι φίλοι, οι πάσης φύσεως κοινωνικές σχέσεις που συνάπτουμε καθημερινά και βέβαια η τεχνογνωσία που ο καθένας μας διαθέτει σε ότι αφορά τους τρόπους διασποράς αυτών των πληροφοριών. Σε μια τέτοια διάρθρωση, οι διαδικτυακές υπηρεσίες είναι πρωταρχικής σημασίας για το σύγχρονο παραγωγικό σύστημα αφού αποτελούν ουσιαστικά « μηχανές συγκομιδής » της συλλογικής νοημοσύνης.

Όταν η Facebook αγοράζει το Instagram στην ουσία το αντικείμενο της αγοραπωλησίας δεν είναι τόσο η τεχνολογία αλλά η «κοινότητα», με την έννοια ενός συνόλου πληροφοριών που αφορούν τους χρήστες, τις τεχνικές και κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους αλλά και τις δεξιότητες που κομίζουν. Οι δραστηριότητες των χρηστών μέσα σε αυτές τις πλατφόρμες αποτελούν λοιπόν μια νέου είδους άμισθη εργασία που ουσιαστικά χρηματοδοτεί τις υποτίθεται « δωρεάν» υπηρεσίες μέσω της παραγωγής περιεχομένων.

Ταυτόχρονα με τη εκμετάλλευση της άμισθης εργασίας των χρηστών, οι πλατφόρμες του διαδικτυακού ολιγοπωλίου έχουν σαν στόχο την παρακολούθηση και καταγραφή όλων των πτυχών της δυναμικής μας ύπαρξης υλοποιώντας έτσι την απόλυτη διαφάνεια του υποκειμένου. Η εγκαθίδρυση της διαφάνειας ως υπέρτατη αξία βρίσκει τις ιδεολογικές ρίζες της σε αυτό που ο Φουκώ ονομάζει Πανοπτισμό: « το μείζον αποτέλεσμα του

πανοπτικού είναι το ακόλουθο: να υποβάλλει στον κρατούμενο μια συνειδητή και μόνιμη, σε βάρος του, κατάσταση ορατότητας που εξασφαλίζει την αυτόματη λειτουργία της εξουσίας. Να μονιμοποιεί τα αποτελέσματα της επιτήρησης, ακόμη κι αν αυτή είναι ασυνεχής στην άσκησή της. Το αρχιτεκτονικό τούτο συγκρότημα να είναι μια μηχανή για την εγκαθίδρυση και τη στήριξη ενός είδους εξουσίας ανεξάρτητης από εκείνον που την ασκεί. Κοντολογίς, οι κρατούμενοι να παγιδεύονται και να υφίστανται μια εξουσία της οποίας οι ίδιοι είναι οι φορείς». (Μισέλ Φουκώ, Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής, Αθήνα, Ράππας, 1989, σελ. 266).

Στην περίπτωση του διαδικτυακού ολιγοπωλίου διαφαινόταν ότι ο λογική του Πανοπτισμού δεν θα έμπαινε στην υπηρεσία ενός σωφρονιστικού ή κατασταλτικού μηχανισμού αλλά θα συμμετείχε απλά και μόνο στην άντληση διαφημιστικής υπεραξίας. Όμως οι αποκαλύψεις του Edward Snowden έδειξαν μια σύμπτωση συμφερόντων μεταξύ του διαδικτυακού ολιγοπωλίου και των υπηρεσιών ασφαλείας. Οι τελευταίες ευνόησαν την ανεξέλεγκτη συσσώρευση προσωπικών δεδομένων με την προϋπόθεση ότι θα έχουν ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά όποτε το θελήσουν. Δεν έχει σημασία αν οι Google, Facebook κλπ. συνεργάστηκαν συνειδητά με την NSA ή παγιδεύτηκαν από αυτή. Σημασία έχει η αντικειμενική σύγκλιση και το αποτέλεσμα: οι αμερικανικές υπηρεσίες ασφαλείας διαθέτουν απεριόριστη και ανεξέλεγκτη πρόσβαση στα δεδομένα των κυριότερων πάροχων διαδικτυακών υπηρεσιών στον κόσμο. Μέηλ, τσάτ, κοινωνικά δίκτυα, VoIP, αναζητήσεις, αγορές, προτιμήσεις αλλά και τηλεφωνικές επαφές, γεωεντοπισμός και οτιδήποτε άλλο παράγουμε και μοιραζόμαστε στο διαδίκτυο και στα κινητά τηλέφωνα καθημερινά μέσω των πιο γνωστών υπηρεσιών αποτελούν έτσι δυνητικό πεδίο ανεξέλεγκτης μαζικής παρακολούθησης. Το διαδίκτυο από εργαλείο στην υπηρεσία της δημοκρατίας μετατρέπεται έτσι στη μεγαλύτερη μηχανή επιτήρησης της ανθρώπινης ιστορίας,

Διαδικτυακό ολιγοπώλιο και οικονομικό-πολιτικό κατεστημένο

Τα παραπάνω δείχνουν ξεκάθαρα τη θέση του διαδικτυακού ολιγοπωλίου στο κέντρο του σύγχρονου καπιταλισμού. Αυτό επιβεβαιώνεται επίσης και από τις ιδιαίτερες σχέσεις που οι πολυεθνικές του διαδικτύου διατηρούν με το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Οι μεγαλύτερες επενδυτικές τράπεζες του πλανήτη (Morgan Stanley, Goldman Sachs κλπ.), οι σημαντικότεροι ολιγάρχες (Ρωσία, Σαουδική Αραβία) και τα πιο δραστήρια hedge funds έχουν μεγάλο αριθμό μετοχών όλων των εταιρειών του διαδικτυακού ολιγοπωλίου. Τα συμφέροντα αυτών των εταιρειών ταυτίζονται έτσι εν πολλοίς με αυτά της καρδιάς του παγκόσμιου κεφαλαίου. Επίσης το διαδικτυακό ολιγοπώλιο είναι αυτό που προσφέρει την υλική και λογισμική βάση για τη λειτουργία του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, αφού το τελευταίο δεν νοείται στη σημερινή του μορφή χωρίς ψηφιακές τεχνολογίες και δίκτυα.

Ταυτόχρονα οι συγκεκριμένες εταιρείες ασκούν οργανωμένη και μαζική φοροδιαφυγή χρησιμοποιώντας φορολογικούς παραδείσους και πολύπλοκα σχήματα με off shore εταιρείες ώστε να ελαχιστοποιούν τους φόρους που πληρώνουν στις χώρες στις οποίες δραστηριοποιούνται. Πρόσφατα οι γαλλικές φορολογικές υπηρεσίες επέβαλλαν πρόστιμο ενός δισεκατομμυρίου ευρώ στη Google για αυτό το λόγο. Το ίδιο συμβαίνει και στη Μεγάλη Βρετανία. Σήμερα μόνο τέσσερις εταιρείες του χώρου οι Apple, Microsoft, Google και Cisco Systems διαθέτουν ένα κρυμμένο θησαυρό 331 δισεκατομμυρίων δολαρίων εκ των οποίων τα 255 βρίσκονται σε φορολογικούς παραδείσους και δεν φορολογούνται ούτε από το αμερικανικό κράτος. Σε μια επίδειξη κυνικότητας, οι συγκεκριμένες εταιρείες αγοράζουν κρατικό χρέος των ΗΠΑ με αυτά τα χρήματα με αποτέλεσμα όχι μόνο μην πληρώνουν τους

φόρους που τους αναλογούν αλλά να βγάζουν κέρδη δανείζοντας το κράτος.

Η σύνδεση του διαδικτυακού ολιγοπωλίου με το οικονομικό κατεστημένο συμπληρώνεται από στενές σχέσεις με ισχυρούς πολιτικούς. Είναι γνωστό ότι οι Microsoft και Google μαζί με τα πανεπιστήμια της Καλιφόρνια ήταν οι σημαντικότεροι χρηματοδότες της προεκλογικής καμπάνιας του Ομπάμα το 2012. Πολλά από τα σημαντικά στελέχη της Silicon Valley μπήκαν στην κυβέρνηση και το αντίστροφο. Η καμπάνια του Ομπάμα το 2012 χαρακτηρίστηκε από την πιο πολύπλοκη και αποτελεσματική χρήση big data στην ιστορία. Για παράδειγμα οι σύμβουλοι του Αμερικανού προέδρου είχαν ελεύθερη πρόσβαση σε τεράστιες ποσότητες δεδομένων μέσω του Facebook τα οποία τους επέτρεψαν να στοχεύσουν τους αναποφάσιστους ψηφοφόρους. Οι σύμβουλοι αυτοί μετά τις εκλογές απορροφήθηκαν από την Silicon Valley.

Η πολιτική φιλοδοξία των παικτών του διαδικτυακού μονοπωλίου διαφαίνεται και από την πρόσφατη εμπλοκή τους στο χώρο των ΜΜΕ. Ο ιδρυτής της Amazon Jeff Bezos αγόρασε έτσι μια από τις σημαντικότερες αμερικανικές εφημερίδες, την Washington Post, ο ιδιοκτήτης της eBay Pierre Omidyar επένδυσε 250 εκατομμύρια δολάρια για τη δημιουργία του First Look Media, ο συνιδρυτής του Facebook Chris Hughes αγόρασε το περιοδικό New Republic. Ακόμη και στη Γαλλία η Monde και το περιοδικό Nouvel Observateur ελέγχονται από τον επιχειρηματία Xavier Niel ιδιοκτήτη ενός από τους μεγαλύτερους τηλεπικοινωνιακούς πάροχους της Ευρώπης. Και βέβαια η Google χρηματοδοτεί αναρίθμητα πρότζεκτς γύρω από τον χώρο των ΜΜΕ. Όπως γνωρίζουμε πολύ καλά στην Ελλάδα ο έλεγχος ΜΜΕ από ισχυρούς επιχειρηματίες γίνεται πάντα για ιδιοτελείς σκοπούς. Μπορεί λοιπόν να υποθέσει κανείς με αρκετή ασφάλεια ότι η στρατηγική των συγκεκριμένων επιχειρηματιών μέσω της εμπλοκής τους στο χώρο είναι η προάσπιση των συμφερόντων τους και η προώθηση της ατζέντας των θεμάτων που τους αφορούν.

Κατακλείδα

Πίσω από τη συμπαθητική φιγούρα των νέων και και ταλαντούχων ιδρυτών τους, κάτω από τα αστραφτερά περιβλήματα των πανάκριβων συσκευών που παράγουν, μέσα στον κώδικα του λογισμικού που δημιουργούν, οι τεχνολογικοί γίγαντες της Silicon Valley κρύβουν ένα πολύ διαφορετικό πρόσωπο: αυτό ενός παγκόσμιας κλίμακας ολιγοπωλίου που ελέγχει την υλική και λογισμική βάση μέσω της οποίας λειτουργεί σήμερα η οικονομία και η κοινωνία. Αυτό που προσπάθησα να δείξω σε αυτό το κείμενο δεν είναι ότι όλοι αυτοί συνωμοτούν με στόχο την παγκόσμια κυριαρχία. Ούτε ότι οι υπηρεσίες και τα εργαλεία που προσφέρουν δεν έχουν χειραφετικές δυνατότητες προσωπικής ολοκλήρωσης και εκδημοκρατισμού, το αντίθετο μάλιστα. Το βασικό επιχείρημα μου είναι ότι το διαδικτυακό ολιγοπώλιο εκπροσωπεί την αβαντ γκαρντ του σύγχρονου, γνωσιακού καπιταλισμού. Ως τέτοιο λοιπόν εκπροσωπεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και επιδιώκει τη συνέχιση, με άλλα μέσα, της συσσώρευσης κεφαλαίου από αυτές. Όσο πιο γρήγορα αυτό γίνει κατανοητό από όλους μας, τόσο πιο εύκολα θα μπορέσουμε να επιβάλλουμε τη δημοκρατική ρύθμιση του διαδικτύου και την ανάδυση εναλλακτικών τεχνολογικών και κατ'επέκταση πολιτικών μοντέλων.

αναδημοσίευση: ephemeron - Παρατηρώντας τη βιομηχανία του εφήμερου

* digital liberation network